

Herecké pověry

I

Folkloristé si do poslední doby všímali jenom pověr rozšířených mezi sedláky; jako kdyby v městech, i mezi takzvanou inteligencí, pověr nebylo. Až v nejnovější době se s překvapením zjistilo, že mezi městským obyvatelstvem jsou rozšířeny pověry daleko více, než by se zdálo na prvý pohled; zvláště válka se všemi svými nebezpečími vynesla zase na povrch prvky, o nichž se soudilo, že jsou už dávno zatlačeny obecným rozumovým poznáním. Na tyto zjevy folkloristé teď živě upozorňují.

Polský sociolog Bystroň píše: „Mezi vzdělanými vrstvami je dost lidí, v nichž racionalistické vzdělání nestačilo vymýtit jisté pojmy, náležící do jiných myšlenkových soustav. Pověřivost zdaleka není u inteligence věcí řídkou; setkáváme se tu ještě s obecnou vírou v nešťastné dny a čísla (např. třináctku; v některých velikých městech mají domy pořadová čísla 12a nebo 11a; tomu číslu se vyhýbají také hotely); u mnoha lidí je živě pocítován také svazek člověka se jménem; víra v duchy, třebas dosti nejasná, strach před půlnocí atd. nejsou rovněž řídké. Spiritismus, který nalézá tolik vyznavačů, je novou formou starých pověr. Víme také, že dokonce v největších městech Západu řemeslní věštcí a jasnovidci mají rozsáhlou klientelu z řad vybrané inteligence, a staré amulety ožily v nové formě jako tzv. *mascotte*. Zvláštní okolnosti mohou zdůraznit buď málo uvědomělé, nebo dokonce často podvědomé obsahy; v době války byli jsme svědky tohoto návratu do prastarých forem myšlení.“

Anglická folkloristka E. M. Writhová zdůrazňuje, že pověry se vůbec nejvíce jeví jako monopol nevzdělaného nebo polovzdělaného rozumu; jediný rozdíl je v tom, že tam, kde vesničan dává svobodný výraz svým strachům a fantaziím, my své skrýváme před veřejnou pozorností pod maskou úsměšku nebo pseudovědy.

Sébillotovi, francouzskému badateli, napadla šťastná myšlenka sbírat lidové pověry v samé Paříži. On sám i řada jeho spolupracovníků sebrali veliké množství pověr.

Studium městských pověr není zajímavé jen samo o sobě, nýbrž i pro pochopení a rozeznání jednotlivých pověr na vesnici. Není pochyby o tom, že město exportovalo a ještě nyní exportuje do vesnic řadu jevů, jež pokládáme

za čistě venkovské. Obyčejně se říká, že město ničí etnografické rysy. Je však nesporné, že je nejenom ničí, nýbrž také rozmnožuje.

Uchýlíme se k analogii: literární jazyk, jazyk městského obyvatelstva, přejímá do sebe dialektologické odchylky, uzákoňuje je a pak sám literární jazyk posílá tyto odchylky na venkov, už s pečeti literárního jazyka; a také exportuje své zvláštní osobité novotvary. Totéž je i zde. Město může exportovat jak své samostatné tvoření, tak i to, co samo kdysi vzalo z vesnice, ale k čemu přiložilo už svou pečeť.

Tento vzájemný export a import s vesnicí můžeme pozorovat do nejposlednějších dnů. Město třeba sbíralo umělecké plody vesnice, pohádky, a pak je — změněné — v přepracování básníků a prozaiků tiskem rozesílalo na venkov. Když se nějaká varianta pohádky, zapsaná v daleké a zapadlé vesnici, dostala do města, byla uveřejněna ve vědecké publikaci, odtud se dostala do populárních dětských knížek a čítanek a už se v tištěné formě rozesílala na všechny strany jako národní poklad. Toto vzájemné prolínání můžeme pozorovat i v lidových písních, krojích aj.

Omezme se však na pověry. Mnohé pověry, s nimiž se teď můžeme setkat jen v zapadlých koutcích venkova, nesporně pocházejí z města. Známe-li pověry městské, můžeme snadněji probádat pověry vesnické, ale kromě tohoto cíle je tu i ten, že tak poznáváme duševní život současného městského obyvatelstva. Tentokrát promluvíme o pověrách hereckých.

Když jsme se rozhodli sebrat materiál českých hereckých pověr, postavili jsme si dva hlavní úkoly: jednak zaznamenat samy pověry, jednak podat povšechný obraz toho, jaký se jim dává smysl, a jak objasnit, že se až dosud udržují. Je všeobecně známo, že se pověry nejvíce rozšiřují a nejpevněji drží v kolektivu i u jednotlivců ve chvílích nervového vzrušení. Odtud lze vysvětlit tak silné rozšíření pověr v době války, kdy lidský život byl ve stálém nebezpečí. Lidové pověry v tuto dobu nejsou přežitkem, nýbrž novým ožitím.

Pověry jsou dále rozšířeny zvláště v těch zaměstnáních, kde úspěch práce závisí na mnoha příčinách. Tak např. úspěch práce a hmotný zisk u úředníka není podmíněn tak složitým kolísáním jako u drobného trhovce, obchodujícího na pouti. Jeho hmotný úspěch závisí na mnoha příčinách; bude-li pěkné počasí, dostane-li výhodné místo atd., na příčinách, jichž se nemusí obávat nejenom úředník, nýbrž ani obchodník, který má stálý krám v kryté budově. Odtud vzrůstá u trhovce i množství pověr se snahou o rozmnožení příčin úspěchu, nezávislých přímo na něm.

Život hercův se všemi morálními i hmotnými úspěchy je podroben celé

řadě příčin, jež herec nejen nemůže změnit, nýbrž ani předem odhadnout. Zvláště je to třeba říci o venkovských kočujících společnostech, kde jsou pověry také nejvíce rozšířeny a kde jim podléhají i nejméně inteligentnější herci téměř bez výjimky.

II

Sebrali jsme mnoho pověr českých herců, rozšířených jak v Praze, tak mezi kočujících společnostmi. Doplnkem uvedeme pověry německých herců, které nám sdělil jeden zpěvák pražského německého divadla. V rozřazení, v jakém tyto pověry uvádíme, odlišujeme především pověry pozitivní, v nichž herec podniká nějaký úkon, aby dosáhl, čeho si přeje, od pověr negativních, „tabu“, v nichž se zakazuje něco dělat, aby tím nebylo přivoláno neštěstí.

a) *Pověry pozitivní*: Herec před výstupem si dá třikrát plivnout na krk nebo na loket pro štěstí. (Obecně rozšířená pověra, také v německém divadle, kde navíc herec má plivnutí vskutku ucítit.) — V Brně je zpěvák, který si před představením vždy plivne pro štěstí na napovědu. (Jeho osobní pověra.) — Štěstí přináší naplivat si do střevců. — Velké štěstí přináší dát se před představením pokřížovat od žida. — Před výstupem dává se herec pokřížovat levou rukou. — Herečky se dávají před výstupem poplácat po břišku nebo po bocích. (Hlavně u kočujících společností.) — U venkovských společností sahá si cedulář před obchůzkou ženám na stehna pro štěstí. — Herci se při výstupu musí držet palec. (Varianta v německém divadle: zpěvákovi, zpívá-li nějakou obtížnou notu, ukazují herci v kulisách, jak mu drží palec.) — Inspicent upozorňuje herce, aby na jeviště vešel pravou nohou, neboť levá noha přináší neštěstí. — Herec se před představením umyje, i kdyby byl čerstvě umyt. — Mezi artisty se celá rodina před výstupem líbá. — Štěstí přináší blízkost milované osoby v hledišti nebo na scéně. — Po představení se musí uklidit scéna a vytáhnout opona, jinak bude mít společnost smůlu. (U kočujících společností.)

b) *Pověry negativní*, „tabu“: V šatnách nesmí herec položit boty na stůl, protože pak breptá. — Nesmí se v šatnách hvízdát. — Některý herec se nepodívá dírkou opony, protože by pak neměl štěstí. (Řidké.) — Odevzdává-li herec úlohu jinému, nesmí ji odevzdat do ruky, nýbrž hodit na zem. — Upadne-li herec role, nesmí ji zdvihnout prostě rukou, nýbrž si na ni musí nejprve sednout a pak ji zvedá přitisknutou k bokům. (Německé divadlo.) —

Upadne-li knoflík, nesmí být zvednut rukou, nýbrž zuby a pak se musí hodit přes hlavu a herec se nesmí dívat, kam padá. — Před představením nesmí herec vidět úmrtní oznámení, rakev, mučenku, černého psa, jeptišku. (I v Praze.) — Před představením herci (někteří i jindy) nesmí mluvit o smrti, chorobách atd. — Zapomene-li herec něco, nikdy se pro to nevrací do šatny nebo domů, vždy si pro to raději pošle. (Velmi rozšířeno.) — Přes scénu nesmí přeběhnout kočka. — Některý divadelní ředitel nevyplácí z pověry před představením peníze, třeba je má, až po představení. (Kočující společnosti.) — Herec, vyzvedne-li si peníze, nedá je hned dál, nýbrž je aspoň den nosí u sebe; pak se u něho „peníze drží“. — Beneficiantovi se nemá říkat příliš brzo o volný lístek. — Herečka nesmí být těhotná — způsobuje to neštěstí celé společnosti. — Herečka v době mezi zazvoněním do šaten a mezi svým prvním výstupem nesmí jít na malou stranu, chce-li mít úspěch. (I v Praze u velkých divadel.) — V první řadě hlediště nemá sedět herec nebo někdo z divadelních lidí. — Nesmí se zvonit před představením dříve, než je třeba, jinak je „představení odzvoněno“. (Kočující společnosti.) — Hercům se nesmí přát štěstí, naopak: „zlom vaz“, „zlom si nohu“ apod. (Obecně rozšířeno, bez výjimek, také u německého divadla.) — Chválí-li se hra před koncem, může to ohrozit zdar celého představení.

Některé hry se nemají hrát, protože přinášejí divadlu neštěstí. V pražském Národním divadle je pověra, že po Fibichově *Pádu Arkuna* umřou tři lidé u divadla. (Nedávno prošla novinami zpráva, že v Tokiu musela být pro pověrčivost vzata z repertoáru hra *Svitilna mrtvých*; její hlavní role přinášela prý svému představiteli veliké neštěstí.)

c) Zvláště jsou rozšířeny pověry o *amuletech* a o věcech hrajcích úlohu amuletů, jež můžeme řadit k pozitivním pověrám.

Amulety v pytlíčcích, které nosí herci na různých místech těla, hlavně na levém boku nebo u srdce (ve šněrovačce), v botách, obsahují rybí šupinky, mince (peníze z první gáže, na něž se nesmí sáhnout), seno, kamínky, prstýnky atd. U českých herců nebývají v amuletech zpravidla předměty náboženského rázu, na rozdíl od německých, kde křížky (pentagramy, útržky bible u židů) mívají veliký význam. Rozdíl je konečně i v tom, že němečtí herci mívají své amulety více zavěšeny na volné šňůře na prsou.

Velké štěstí přinášejí části garderoby po zemřelých dobrých hercích, šaty, límce, prsten, klobouk atd. — Úspěch přináší kus cizí garderoby. — K některým svým starým kusům oděvu má herec zvláštní vztah a bere je vždy s sebou na jeviště. Bývá to část šatů, prádla, šátek na krk, tkanička, vázanka

atd. (V hereckých anekdotách se vypravuje o Elizabetě Bergnerové, která po léta oblékala k premiérám touž košili a opatrovala ji jako klenot, dokud ji při premiéře *Dámy s kaméliemi* hanebně nezklamala. Tehdy ji spálila s velkým pláčem.) Jsou to pověry velmi rozšířené a silné a podléhají jim i herci jinak nepověřiví. U baletek bývají tyto pověry tak významné, že vytlačují ostatní: staré baletní střevíce a trikoty jsou jim opravdovými poklady. — Mnozí herci věří, že dekorace, v níž kdysi hráli a v níž měli úspěch, přinese jim štěstí. — Veliké štěstí přináší věci od židů, tašky apod. — V artistických rodinách přecházejí z generací na generace prsteny a jiné staré drobnosti, pečlivě chráněné. — Některý herec schovává si svá první líčidla. (Řídké.) — Herci mají zpravidla svůj osobitý vztah ke dřevu, ke sklu, kovům, kamenům, podle čeho se pak řídí a na co věří. — Na stolech v šatnách mívají herci rozestaveny různé předměty pro štěstí, podkovy, dětské hříčky, prasátka, slony a hlavně portréty svých drahých a zemřelých, na něž se dívají jako na amulety.¹

Herci nosí při sobě role, aby se jim naučili. Nosí je s sebou na scénu, v botě, v kapse, za řadry, s listy srovnanými podle stránek, zpravidla celé. Některé herečky mají půl role za řadry a půl v botě.

d) *Znamení*. — Mezi pověrami rozlišujeme ty, které se projevují v určitém *úkonu*, kde člověk musí něco podniknout, aby tím dosáhl pro sebe nebo pro celou svou společnost toho, čeho si přeje: *věštby*, kde člověk dělá nějaký úkon a jeho pomocí nabývá možnosti poznat svoji budoucnost; nemůže však přitom něco změnit ve svůj prospěch. Konečně jsou *znamení*, při nichž člověk nic nepodniká, jen pozoruje některé jevy a podle nich pak poznává, co se s ním stane. Uvádíme několik příkladů znamení:

Pozoruje se, kdo přijde první do divadla: je-li to žid, je to velké štěstí, je-li to baba, smůla. (Kočující společnosti.) — Zakopne-li herec před výstupem, udělá dojem. — Upadne-li při přenášení kus dekorace, znamená to, že se vybere málo. — Zjistí-li herec, že má prádlo oblečeno naruby, hlásí mu to štěstí. — Rozbité zrcadlo ohlašuje majiteli ztrátu angažmá. — Hrbatí přináší velké štěstí. (U kočujících společností je velkým štěstím pro pobyt ve stanici, vyspí-li se některá herečka prvou noc s hrbatým, nebo aspoň se židem.) — Rozházejí-li se při zvaní plakáty, bude se hra líbit.

Je-li před představením veliká hádka, znamená to šťastný průběh hry.

¹ Srov. Z divadelních zápisků Olgy Scheinpflugové, Rozpravy Aventina 2, 1926—1927, str. 109.

Herec, i když v nějakém kusu hrál mnohokrát a ovládá dokonale úlohu, provokuje hádku s nápovědou. — Veliká hádka při generální zkoušce znamená šťastnou premiéru. — Když se herci před představením nebo při zkouškách příliš smějí, znamená to neúspěch. — Smějí-li se herci vtípům hry nebo komických výkonům, nebude se smát obecenstvo; jsou-li herci kusem příliš dojati, nedojme to publikum.

Stane-li se technickému personálu nějaká nehoda s dekorací nebo se světlem při prvním vytažení opony, věří se, že se nehody budou opakovat po celý večer. — Začne-li některý herec breptat, breptají pak všichni („uhranuté představení“). — Umře-li herec, umrou ještě tři. — Otěhotní-li některá herečka, otěhotní ještě tři.

Třináctka přináší štěstí, ale také neštěstí; rozhoduje tu individuální víra. Proti obecně rozšířené nešťastné třináctce herci jí pravidelně přikládají význam šťastný. — Šťastná čísla jsou 7 a 17. — Pátek je celé řadě herců šťastným dnem. Někteří však věří s obecnou pověrou, že je nešťastný, a jsou kočující společnosti, které v pátek nehrají a snaží se ten den stěhovat apod. — Jsou-li v den benefice divadelní lístky zelené, znamená to pro beneficianta velké štěstí.

e) *Slovní hříčky*, metafory apod. mají v lidových pověrách velikou úlohu. Jsou i v pověrách hereckých. Např. v pražském německém divadle nesmí se říkat „Strick“, nýbrž „Schnur“. Řekne-li někdo „Strick“, přivolává neštěstí, smrt apod. Je zvyk, že zmýlí-li se někdo, musí zaplatit pokutu (na pivo dělníkům) — pokuta má přitom už položertovný ráz. Ti, kdo věří na tuto pověru, vysvětlují ji tak, že slovo „Strick“ se nesmí říkat, protože „Strickmeister“ znamená kata.

III

Všechny pověry můžeme zase rozdělit na pověry a magické úkony, v nichž pověřivý ví, proč to dělá, dává svému úkonu nějakou motivaci. Proti těmto *motivovaným* pověrám jsou pověry *nemotivované*, při nichž pověřivý nemůže říci, jaké mají jeho úkony vztah k tomu, co si přeje, aby se stalo. Motivované pověry bývají vysvětlovány buď magickými zákony, nebo svazovány s nějakým kultem mrtvých nebo přírodních sil atd. Konečně magické úkony a pověry přecházejí někdy do *hry* nebo *zábavy* nebo dostávají motivaci jako úkon pro užitek.

25 Přehlédneme-li materiál, vidíme, že zde není motivovaných pověr. Myslíme,

že takové pověry buď vůbec mezi herci neexistují, nebo že je jich aspoň velmi málo. (Víme o jedné pražské známé herečce, která svým pověrám, spjatým s kultem nebožtíka muže, dodává spiritistické motivace.) Všechny námi sebrané pověry jsou buď nemotivovány, nebo mají ráz položertovný. Němečtí herci, jak nám řekl vypravěč jejich pověr, jsou ve srovnání se svými např. italskými kolegy málo pověřiví a položertovný ráz u nich převládá.

Kromě toho ve mnoha případech snažili se herci, od nichž jsme pověry sbírali, vysvětlit je racionalisticky nebo psychologicky. Tak jeden herec vysvětloval, že na scénu obléká kousek kostýmu, v němž měl kdysi úspěch, proto, že je mu milý jako upomínka, že mu přirostl k srdci a že naň psychologicky působí tak, aby hrál dobře i v jiných hrách, ale že pověřivý není. Toto vysvětlení je sice zcela správné, ale v mnohých případech týž úkon hraje úlohu amuletu. Přikládá se mu daleko větší význam ve srovnání s předmětem, který má být jen pěknou upomínkou.

Je pravda, že mnohé pověry v začátcích svého původu měly jen psychologický ráz, např. zákaz dívat se na obecnstvo dírkou opony má ten smysl, aby herec nebyl popř. deprimován, ale u mnoha herců tento ráz už pověra opustila a stala se „tabu“ ve stejné míře jako mnoho jiných „tabu“, která mají ráz jen primitivně náboženský.

Mezi pověrami jsou i zajímavé případy, kdy herec, aby dostal dobré znamení, samovolně inscenuje takovou situaci, aby se znamení dostavilo, jako např. hádku při generální zkoušce; herci často provokují úmyslně špatnou generální zkoušku, i kdyby normálně šla dobře. Tak dělají herci ze znamení už úkon.

Mezi pověrami herců je řada pověr rozšířených nejenom ve městě, nýbrž i u sedláků a mezi lidem zcela primitivním (těhotná přináší neštěstí, amulety aj.). Tato podobnost je však nejvíce *ve formě*. Srovnáme-li vysvětlení, jež herci těmto pověrám přikládají, s výkladem selským, vidíme značný rozdíl; mají-li např. mezi sedláky Podkarpatské Rusi motivované pověry a úkony veliký význam, mezi pověrami českých herců motivace vůbec nenalzáme. Známý francouzský sociolog L. Lévy-Bruhl zdůrazňuje ve svých pracích, jak je nebezpečné vysvětlovat pověru jednoho národa vysvětlováním podobného obřadu národa druhého. Analogicky můžeme říci, že je velmi nebezpečné vysvětlovat pověry jedné kulturní vrstvy vysvětlením týčž pověr u druhé kulturní vrstvy, třebaš téhož národa.

(1927)

K otázce etnologické geografie

Termínu „etnologická geografie“ užíváme analogicky s pojmem „géographie linguistique“, názvem disciplíny, která byla propracována ve Francii (škola Juilleronova) a v Německu (marburská škola) a rychle získala popularitu mezi lingvisty téměř z celého světa. Snažím se v této stati aplikovat metody lingvistické geografie na studium etnografických faktů. Etnografie se nejednou uchýlovala k metodám lingvistiky a vděčí těmto metodám za řadu svých výsledků. Přílišné nadšení pro ně a někdy i otrocké napodobení těchto metod však nejednou přivedlo etnografy k vážným omylům. Nelze zapomínat, že materiál, který studuje lingvistika, a materiál zajímavější etnografii se mezi sebou v mnohém ostře odlišují a metody vypracované na jednom materiálu je třeba na druhý materiál aplikovat s velkou opatrností. I metod lingvistické geografie je možno v oblasti etnografie užívat jen jako směrových ukazatelů. Při detailním propracovávání metod bude nezbytné upustit od metod lingvistické geografie a jít vlastními cestami.

Je třeba uvést, že v celé řadě etnografických prací se uplatnily metody blízké metodám lingvistické geografie. Mapování jednotlivých etnografických jevů a faktů se praktikovalo už dávno a umožnilo řadu zajímavých poznatků. Na základě takového mapování je možné konstatovat, že se oblasti rozšíření jednoho nebo více etnografických jevů shodují s oblastmi výskytu některých dialektických zvláštností. Takové shody mezi jiným osvětlují řadu otázek o kolonizačním pohybu toho či onoho plemene nebo jeho části. V jednotlivých oblastech Podkarpatské Rusi se tak zjistilo, že mnoho etnografických rysů se shoduje s fonetickými a lexikálními zvláštnostmi jediné oblasti Podkarpatské Rusi na rozdíl od jiné.¹ Zdaleka ne vždycky se ovšem kryje etnografické členění s členěním jazykovým. Tak prof. Polívka došel k názoru, že typy pohádek jak co do motivů, tak co do formálních zvláštností se geograficky ani zdaleka nedělí v souhlase s geografickými hranicemi. Příbuzenství pohádkových typů vůbec neodpovídá příbuzenství jazykovému. Geografická blízkost tu nezřídka hraje mnohem větší roli než blízkost jazyková. Totéž je možno

¹ Viz mou stať Etnografičeskije pojezdki v Podkarpatskiju Rus' — Opyt statičeskogo issledovanija, sborník I. sjezdu slovanských geografů a etnografů v Praze 1924, Praha 1926, str. 296; srov. i stať Viléma Pražáka Příspěvky k studiu slovenských lidových výšivek, Bratislava I, 1927, str. 453—482.

Zn:
Dis
Akt

K 1

Vše
doh
do
Stu
Při
aut
IV,
pise
K 1
přel
str.
Záv
plňe
Ben
revi

Petr Bogatyrev / SOUVISLOSTI TVORBY

Cesty k struktuře lidové kultury a divadla

Výbor uspořádal, za přispění Bohuslava Beneše
přeložil a edičně připravil Jaroslav Kolár.

Bibliografii sestavil Bohuslav Beneš.

Obálku, vazbu a grafickou úpravu navrhl Libor Fára.

Vydal Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění,
n. p., jako svou 2831. publikaci v redakci krásné literatury.

Praha 1971. Odpovědná redaktorka Jiřina Zumrová.

Vytisklo Rudé právo, tiskařské závody, Brno.

15,01 autorských archů, 15,44 vydavatelských archů. 602 22 865.

Náklad 1000 výtisků. Vydání první.

01-118-71 – 12/13 – Cena váz. 17 Kčs.